

УДК. 37:17: 159.923.2-057.87:7

Світлана Коновець,
м. Київ

МИСТЕЦТВО У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглядається значення мистецтва у вихованні моральної самосвідомості учнівської молоді. Обґрунтовується актуальність проблеми розвитку цілісної системи гуманістичних моральних підходів до виховання учнівської молоді та систематизуються основні складові феномену «моральна самосвідомість». Презентуються оптимальні способи використання широкого спектру виховних функцій мистецтва, в тому числі образотворчого мистецтва та арт-терапевтичних засобів.

Зміст статті може успішно використовуватися викладачами різноманітних навчальних закладів у підготовці та проведенні занять з виховання учнівської молоді засобами мистецтва, як у навчальному процесі, так і в факультативній та позакласній виховній роботі.

Ключові слова: виховання моральної самосвідомості, учнівська молодь, образотворче мистецтво, арт-терапія.

Постановка проблеми. В умовах еволюції сучасного суспільства на засадах демократизації, духовності, естетичних та етичних цінностей пріоритетним в освіті та вихованні учнівської молоді є ствердження принципів гуманізму, високої моральності, милосердя, поважного ставлення до кожної без винятку людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження базується на положеннях наукових досліджень багатьох учених: філософів, психологів, педагогів, мистецтвознавців (Г. Айзенк, Г. Балл, М. Бердяєв, І. Бех, В. Біблер, Д. Богоявленська, А. Брушлінсь-

кий, Л. Виготський, А. Грецов, А. Дістервег, О. Леонтьев М. Лещенко, А. Маслоу, В. Моляко, А. Петровський, Я. Пономарьов, В. Рибалка, Д. Рід, К. Роджерс, В. Роменець, О. Рудницька, В. Сухомлинський, Е. Фромм та ін.) стосовно того, що моральна самосвідомість, яка відображає спрямованість морального сумління людини всередину самої себе, розкриває рівень опанування цінностей морального життя людства та творення власної особи згідно з вимірами людяності. До таких цінностей (якостей) особистості належать: свобода, гідність, відповідальність, совість і самоствердження, котрі, за нашим переконанням, в сучасних умовах особливо ефективно можна виховувати мистецькими та арт-терапевтичними засобами.

Для повнішого розуміння досліджуваного процесу доцільно згадати трактування дефініції «самосвідомість» вітчизняним ученим-психологом В. Рибалкою, який вважає, що це поняття відносно особистості необхідно розглядати за такими компонентами, як: а) потребово-мотиваційний; б) інформаційно-пізнавальний; в) цілеутворюючий; г) емоційно-почуттєвий; д) операційно-результативний [4, с. 343].

У такому контексті на особливу увагу заслуговують висновки видатного філософа і психолога Е. Фромма, який підкреслював, що підхід до осягнення людської особистості включає розуміння взаємозв'язку людини і світу, взаємостосунків з іншими людьми, а також розуміння особою самої себе. Відповідно, саме цей напрям у своїх дослідженнях обирав учений, сповідуючи «плодотворну орієнтацію» людини, що означає «фундаментальну установку, спосіб відносин у всіх сферах людського досвіду», яка «втілює ментальну, емоційну і сенсорну реакцію на інших людей і на самого себе» [7, с. 90].

Таким чином, варто погодитися з тим, що образ «Я» певною мірою вписується в структуру особистості та виступає як установка відносно самого себе, котра має три компоненти: когнітивний, емоційно-оцінний і поведінковий. Відтак, образ «Я» виступає і передумовою, і наслідком соціальної взаємодії, оскільки фактично «Я-образ» є не статичним, а передусім динамічним утворенням особистості індивіду [3, с. 408].

Вибір мистецтва як засобу виховання моральної самосвідомості учнівської молоді має бути цілеспрямованим, оскільки наше сьогодення підтверджує положення про важливість взаємозв'язку мистецтва та особистості.

Мета статті – обґрунтувати положення про те, що нині цілком послідовним і доцільним у дослідженні проблеми виховання моральної самосвідомості учнівської молоді засобами мистецтва є пошук оптимальних умов для формування духовно багатой, творчої, морально свідомої та по-справжньому вільної зростаючої особистості.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в юнацькому віці особливо активізується прагнення до самосприйняття, до усвідомлення свого місця в житті й самої себе як суб'єкта відносин із оточуючими людьми. Тобто формується образ власного «Я» («Я-образ» відносно «Я-концепції»). При цьому важливо брати до уваги погляди відомого психолога-дослідника А. Петровського, який вважав образ «Я» відносно стійкою, не завжди усвідомленою та пережитою індивідом, неповторною системою уявлень про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми [3, с. 408].

Сучасні проблеми виховання зростаючої особистості за допомогою мистецтва було ґрунтовно досліджено відомим естетиком і мистецтвознавцем – Г. Рідом, який у середині минулого століття розробив оригінальну педагогічну концепцію «Виховання через мистецтво» («Education through Art») і тому згодом, у якості почесного президента очолив «Міжнародне товариство виховання через мистецтво» (INSEA), котре впродовж довгого часу вирішувало зазначені проблеми [8, с. 15].

У своїй праці «Виховання через мистецтво» Г. Рід обґрунтував визначну роль мистецтва у вихованні особистості. Водночас, наріжним питанням для вченого було практичне приведення у відповідність інтелекту й чуттєвості людини, її особистісного розвитку засобами мистецтва. При цьому, необхідно зауважити, що естетичне виховання розумілося вченим не лише як естетичне сприйняття, але, перш за все, як творчість. Для прикладу, Г. Рід вважав, що «виховання через мистецтво» дозволяє кожному виражати назовні «сховане» у психіці в такий спосіб, як це

робить людина-митець. Більше того, дослідник називав «виховання через мистецтво» панацеєю для сучасного суспільства та рекомендував використовувати його як універсальні ліки, котрі сприятимуть гармонійному розвитку як окремої особистості, так і суспільства загалом [8, с. 82].

Визначну роль у дослідженні феномену самосвідомості як основи усіх суто людських проявів особистості: духовності, дару мови, почуттів (моральних, релігійних, художніх) – відіграють праці К.Ушинського, який мудро зауважував, що саме це має бути найважливішим завданням розвитку та виховання людини і що, передусім, освіта має формувати «людину», а вже потому з розвинутої особистості готувати певного фахівця, відданого обраній справі всією повнотою його індивідуальних нахилів і обдарувань [6].

Цілком справедливими слід визнати переконання істинного цінителя краси, українського вченого-педагога В. Сухомлинського, який підкреслював, що справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина осягає прекрасне для себе, для повноти свого духовного життя, живе у світі мистецтва, прагне прилучатися до прекрасного. Головний сенс виховання особистості він убачав у тому, щоб для підростаючого покоління людські відносини були потенційними засадами збагачення духовності, моральності й естетичної досконалості. Таким чином, В. Сухомлинський переконливо наголошував, що «могутнім джерелом моральної чистоти, духовного багатства», вважаючи найважливішими завданнями виховання те, щоб навчити людину «бачити у красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі» [5, с. 369].

Безсумнівним є те, що мистецтво впливає на особистість, певною мірою виховуючи та вдосконалюючи її, а особистість знаходить у мистецтві задоволення широкого діапазону важливих для неї потреб і підтримує певну емоційну стійкість. Але насамперед мистецтво сприяє входженню людини у світ краси, стає для неї важливим орієнтиром щодо певних пізнавальних і культурних цінностей.

Завдання мистецтва полягають у: розвитку усвідомлення явищ художньої культури та їх ролі в житті людини, суспільства; вихованні активного естетичного ставлення до явищ дійсності та мистецтва; систематичному і цілеспрямованому розвитку візуального та естетичного сприймання; формуванні практичних навичок і вмінь у різних видах творчої діяльності; виявленні та вдосконаленні художньо-творчих здібностей; послідовному формуванні культури та гармонійному розвитку особистості.

Використання образотворчого мистецтва у вихованні моральної самосвідомості учнівської молоді є чи не найефективнішим способом, адже саме цей вид мистецтва завдяки своїй універсальності виховує зростаючу особистість і розвиває її емоційно-почуттєву сферу, загальну та естетичну культуру, поглиблює знання та навчає бачити у красі оточуючого світу, в красі людських відносин духовне благородство, доброту, сердечність і на цій основі здатність стверджувати прекрасне в самому собі, тобто бути цілісною особистістю.

Сучасне мистецтвознавство відносить образотворче мистецтво до так званих «візуальних» видів мистецтва, які, з одного боку, є каналом одержання максимального обсягу інформації про навколишній світ, а з іншого – дієвим засобом виховання та формування почуттєво-емоційної сфери людини (за висловом Л. Виготського, «суспільною технікою почуттів»). Історично склалися такі стійкі форми існування та розвитку образотворчого мистецтва, які називають видами, основні з них: живопис (малярство), графіка, скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво. Нині до групи візуальних видів мистецтва вчені ще додають дизайн, художню фотографію, комп'ютерну графіку, архітектуру та ін. Базисом образотворчого мистецтва є естетичне, художньо-образне відтворення реальної дійсності у видимому предметному вигляді. Тобто образотворче мистецтво дає статичне репродукування світу в його зримому, почуттєво-вірогідному бутті й будується на схожості та подібності образів і реальності. Візуальна схожість, подібність образу та реальності – характерна риса образотворчого мистецтва. Втім, митці образотворчого мистецтва у своїх творах відтворюють реальність, при цьому не копіюючи її, а створюючи художні образи, які називають специ-

фічною формою відображення дійсності, що виявляє загальне через конкретне, індивідуальне й виникає у творчому процесі митця. Художні образи, завдяки своїй неповторності та естетичній змістовності, зберігаються в пам'яті людини і можуть відтворюватись в уяві. Вони виникають у свідомості під впливом сприймання реальності і є її копіями або своєрідними «відбитками» дійсності.

Для оптимального використання образотворчого мистецтва у вихованні моральної самосвідомості учнівської молоді є необхідним володіння особистістю певним запасом і рівнем знань, умінь, уявлень і навичок у зазначеній галузі. Цьому помітно сприяє і розширення кола занять із образотворчого мистецтва в різноманітних навчальних закладах через їх якісно змістовну перебудову.

Найбільш оптимальними сьогодні можна вважати: а) заняття з ознайомлення з творами образотворчого мистецтва, на яких здійснюється ознайомлення з окремими творами різних видів чи жанрів образотворчого мистецтва або тематичними серіями цих творів; б) заняття з вивчення творчості окремих художників, коли проводяться бесіди, лекції, обговорення творчого шляху одного або декількох митців; в) заняття зі сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва, коли організовується сприймання, аналіз та оцінка певного художнього твору або творів; г) заняття з оволодіння образотворчою грамотою, коли проводяться заняття з композиції, малювання з натури, за темами, оволодіння різними художніми техніками тощо; д) заняття з образотворчої діяльності, на яких індивідуально або колективно створюються самостійні творчі роботи з різних видів і жанрів образотворчого мистецтва або дизайну.

Разом із тим, важливо підкреслити, що в сучасних умовах вчені вбачають у гармонізації становлення особистості через розвиток спроможностей до самоактуалізації, самопізнання і самоствердження не лише засобами мистецтва, але й засобами арт-терапії.

Вважається, що виникнення арт-терапії базувалося на теоретичних ідеях З. Фрейда та К. Юнга, які згодом набули подальшого розвитку в концепціях К. Роджерса і А. Маслоу щодо

гуманістичної моделі становлення особистості. Адже арт-терапія, активно використовуючи в розвитку та вихованні особистості мистецтво, значною мірою полегшує процес індивідуалізації, самовираження особистості на основі встановлення балансу між її безсвідомим і свідомим «Я».

При цьому слід зазначити, що існує декілька підходів до розв'язання проблем, пов'язаних із моральним самоусвідомленням особистості арт-терапевтичними засобами. Так, із психологічної точки зору метою арт-терапії є «створення умов для активізації особистісних змін та психологічна підтримка людини у цих змінах; аналіз та обговорення психологічних категорій (самосвідомості, «Я-концепції», цілісності особистості, самопізнання і саморегуляції, соціальних ролей, ставлення до інших людей і т. п.)». З особистісної – «вираження суб'єктивного емоційного ставлення, поглядів, цінностей, переконань, ...а також сприйняття, переживання та аналіз досвіду...». З педагогічної та соціальної точки зору за допомогою арт-терапії можливо здійснювати відображення власних моральних принципів, теоретичних міркувань, передавати практичний досвід іншим, формувати сенситивність, рефлексію, толерантність, відкритість новому досвіду та спроможність удосконалювати відповідні уміння. З методичної точки зору уможлиблюється опис структури занять, оптимальний підбір необхідних матеріалів, систематизація часових ресурсів, визначення опорних питань для обговорення внутрішнього плану творчої роботи, що підтверджує наявність взаємозв'язку особистісної, психологічної, педагогічної, соціальної та методичної складових у їх змістовому наповненні [1, с. 94].

В арт-терапії глибоко вивчається та активно використовується не лише мистецтво, але й сам процес творчості як спосіб дослідження реальності й пізнання чогось нового, досі не відомого. Поряд із традиційними художніми техніками, матеріалами і образотворчими формами, які до того використовувалися в малярстві, графіці, скульптурі, декоративно-ужитковому мистецтві, митцями та звичайними людьми-аматорами, все активніше опановуються ще й такі, як ассамбляж, хеппенінг, перформанс,

інтерактивні інсталяції (кібер-арт, боді-арт, стріт-арт, фото-арт, ленд-арт тощо).

Арт-терапія об'єднує велику кількість різноманітних підходів, технік, форм і методів для творчого й експресивного самовираження особистості. Серед них: образотворчість, символдрама, театралізація, музична терапія, пластикодрама, казкотерапія, ігрова терапія, робота з різноманітними природними матеріалами, зокрема камінням і піском або пластиліном чи глиною.

Образотворче мистецтво в арт-терапії також вдало асимілюється з такими сучасними художньо-виразними засобами, як кіно (відео), телебачення, голографія, комп'ютерна графіка та художня фотографія, яку вчені розглядають як один із найефективніших засобів дослідження підсвідомого.

Необхідно наголосити на тому, що значною увагою арт-терапія давно користується в освітньо-виховній практиці Великої Британії, Німеччині, Ізраїлю, США, Швейцарії. Дедалі популярнішою останнім часом вона стає й в Україні. Зокрема, високої оцінки заслуговує цікава за змістом та формами діяльність «Асоціації Арт-терапії» в Криму, центру «Лелека» та шкіл «Символодрама», «Ейдетика» і «Школи цілісної людини» – в культурній асоціації «Новий Акрополь» у м. Києві.

Як свідчить досвід роботи цих організацій і закладів, саме різні форми арт-терапії, або арт-терапевтичні засоби, уможливають естетичне сприйняття широким загалом людей краси рідного краю, соціально-етичних та особистісних стосунків, багатьох естетичних предметів, знайомих із дитинства, і тому мають визначальний вплив на творче становлення будь-якої особи та формування в неї естетичних почуттів, ідеалів, смаків, потреб, моральних і етичних принципів і досвіду, а також оцінок і прагнення до творчого опанування оточуючої дійсності. При цьому доцільно констатувати, що в сучасних умовах це є надзвичайно важливим та особливо актуальним саме для цілісного розвитку кожної без винятку особистості.

У такому контексті дуже переконливим є висновок А. Маслоу, який справедливо підкреслював: «Ми можемо здобути дуже важливі уроки з досвіду терапії, креативного підходу до освіти, навчання мистецтвам» [2, с. 82]. Для підтвердження

думки А. Маслоу варті уваги такий унікальний приклад використання художньої фотографії як інструменту арт-терапії для сліпих людей. Сучасний учений із Болівії К. Ломбарді винайшов і застосував креативний підхід до занять художньою фотографією із зовсім сліпими людьми. Він використовував цей вид творчості не лише для наведення на об'єкт і зйомки, але й неординарно за допомогою дотиків, рухів, звуків, ароматів та орієнтації у просторі (через чисті емоції і почуття). Дослідник навчав людей різного віку «бачити без погляду», коли вони створювали високохудожні фотографії, якими захоплювалися зрячі.

На особливу увагу заслуговують і соціально-педагогічні можливості такого безперечно потужного арт-терапевтичного засобу, як художня фотографія, що в умовах всеукраїнського «Майдану гідності» з популярного в соціумі виду «технізованої» або творчої людської діяльності набула ознак діяльності патріотичної, громадянської, морально-етичної, гуманістичної, психолого-коригуючої, пізнавальної, виховної, розвивальної, творчої.

Висновки. Розгляд проблеми використання мистецтва у вихованні моральної самосвідомості зростаючої особистості, що базувався на положеннях Національної стратегії розвитку освіти України в 2012 – 2021 рр., дав змогу підтвердити можливість реального підвищення рівня морального та етичного виховання і відповідної зорієнтованості на створення оптимальних педагогічних умов для самореалізації учнівської молоді в суспільстві та набуття нею особистісної свободи, гідності, совісті, відповідальності й самоствердження засобами образотворчого мистецтва та арт-терапії.

Список використаної літератури

1. Кокоренко В. Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий / В. Л. Кокоренко. – СПб. : Речь, 2005. – 101 с.
2. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Абрахам Маслоу / [пер. с англ. Г. А. Балла]. – М. : Смысл, 1999. – 423 с. – (Золотой фонд мировой психологии).
3. Петровский А. В. Быть личностью / А. В. Петровский. – М. : Педагогика, 1990. – 111 с.
4. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти : наук.-метод. посіб. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – 382 с.

5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3.– 1977. – 369 с.
6. Ушинський К. Д. Педагогическая поездка по Швейцарии / Ушинський К. Д. // Ушинський К. Д. Собр. соч. : в 11 т. – М.-Л. : АПН РСФСР, 1952. – Т.3. – 168 с.
7. Фромм Э. Человек для себя: исследование психологических проблем этики / Эрих Фромм / [пер. с англ. Л. А. Чернышевой]. – Минск : ПКМП Коллегиум, 1992. – 253 с.
8. Read H. Education through Art. – London : Faber and Faber, 1959. – 328 p.

Светлана Коновец

ИСКУССТВО В ВОСПИТАНИИ ПРАВСТВЕННОГО САМОСОЗНАНИЯ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматривается значение искусства в воспитании нравственного самосознания учащейся молодежи. Обосновывается актуальность проблемы развития целостной системы гуманистических нравственных подходов к воспитанию молодежи и систематизируются основные составляющие феномена «нравственное самосознание». Предлагаются оптимальные способы использования широкого спектра воспитательных функций искусства, в том числе изобразительного искусства и арт-терапевтических средств.

Содержание статьи может успешно использоваться преподавателями различных учебных заведений в подготовке и проведении занятий по воспитанию учащейся молодежи средствами искусства как в учебном процессе, так и во время факультативных занятий и внеклассной воспитательной работы.

Ключевые слова: *воспитание нравственного самосознания, учащаяся молодежь, изобразительное искусство, арт-терапия.*

Svitlana Konovets

ARTS IN TRAINING MORAL AWARENESS OF YOUTH

In the article the importance of art education in the moral self-awareness of youth is analyzed. Topicality of problems of the development of an integrated system of humanistic approaches to moral education of youth is researched and the main components of the phenomenon of «moral self-awareness» are systematized. The best ways to use a wide range of educational functions of art, including fine arts and art therapy tools are presented. Accordingly, the possibility of using different types of fine arts and art therapy in the education of student youth is presented.

In particular, modern scientists have offered several options of interpretation the essence of the concept of «self-awareness», namely: a) the ability of consciousness to perceive their own actions and conditions; b) awareness of people itself, its differences from other people; c) the form of cognitive activity when a person for himself becomes the object of knowledge; d) the level of functioning of consciousness in which any acts of consciousness accompanied by their fixation on the part of the mind (e.g., «I know, that I know»).

Thus, self-awareness that reflects the moral conscience of man inside himself reveals the level of mastery of the moral values of human life and creating its own

identity according to measurements humanity. These values (qualities) of person are: freedom, dignity, responsibility, conscience and self-conscience.

Using fine arts in education moral consciousness of students may be the most effective way, because this kind of art because of its versatility brings growing identity and develops its emotional and sensual sphere, general and aesthetic culture, deepens knowledge and teaches in to see the beauty of the surrounding world, the beauty of human relationships, spiritual generosity, kindness, sincerity and on this basis, the ability to assert beautiful in itself, that is to be holistic personality.

Additionally, several approaches to solving problems related to moral self-awareness of the individual art therapy means are presented. Thus, from a psychological point of view, the purpose of art therapy is to create conditions for enhancing personality changes and psychological support rights in these changes; Analysis and discussion of psychological categories (self-awareness, «self-concept» integrity of the individual, self-knowledge and self-regulation, social roles, attitudes to other people and so on. With personal - expression of subjective emotional attitudes, beliefs, values, and perceptions, experiences and analysis experience. With educational and social point of view - through art therapy can make a display of their own moral principles, theoretical considerations, transfer experience to others, form sensitivity, reflection, tolerance, openness to new experience and ability to develop appropriate skills. From the methodological point made possible description of the structure of studies, the optimal selection of appropriate materials, systematization time resources, definition of basic issues to discuss internal plan of creative work, which confirms the relationship of personal, psychological, educational, social and technical components in its semantic filling.

Art therapy combines a variety of approaches, techniques, forms for creative expression and expressive personality. Among of them, there are images, theatricality, music therapy, fairy tale therapy, play therapy, working with a variety of natural materials.

The content of the article can be successfully used by teachers of various educational institutions in the preparation and conduct training sessions with youth through art, as in the educational process and in extracurricular and after-school educational work.

Keywords: education of moral self-awareness, student youth, art, art-therapy.

References

1. Kokorenko, V. L. (2005) *Art-tehnologii v podgotovke specialistov pomogajushhih professij* [Art technology in training helping professions], St. Petersburg, Rech', 101 p. (in Russian).
2. Maslow, A. (1999) *The Farther Reaches of Human Nature*. Harmondsworth, Penguin, 1971 (Russ. per. G. A. Ball, A.P. Popogrebskij, A.V. Kirichuk, D.A. Leont'ev *Novye rubezhi chelovecheskoj prirody*, Moscow, Smysl), 423 p. (in Russian).
3. Petrovskij, A. V. *Byt' lichnost'ju* [To be a person], Moscow, Pedagogika, 111 p. (in Russian).
4. Rybalka, V. V. (2010) *Psykhologii chesti ta hidnosti osobystosti: kul'turolohichni*

ta aksiolohichni aspekty [Psychology of honor and dignity, cultural and axiological aspects], Kiev-Vinnitsia, Planer, 382 p. (in Ukrainian).

5. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1977) *Vybrani tvory* [Selected Works], Vol. 3, Kiev, Rad. shkola, 369 p. (in Ukrainian).
6. Ushinskij, K. D. (1952) *Pedagogicheskaja poezdka po Shvejcarii* [Pedagogical trip to Switzerland], Vol. 3, Moscow-Leningrad, APN RSFSR, 168 p. (in Russian).
7. Fromm, E. (1992) *Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethics*. Holt, Rinehart and Winston. New York, 1964 (Russ. per. L. A. Chernysheva. Man for himself: a study of the psychological problems of ethics, Minsk, Kollegium, 253 p.) (in Byelorussia).
8. Read, H. (1959) *Education through Art*, London, Faber & Faber, 2nd edn. 1945, 187 p. (in English).

Одержано 1.05.2015 р.